

Aneta JURZYSTA

Uniwersytet Rzeszowski (Rzeszów)

Milczenie werblisty, czyli Günter Grass w ocenie prasy niemieckiej i polskiej po śmierci

Streszczenie: Artykuł przedstawia analizę reakcji zarówno polskich, jak i niemieckich mediów po śmierci Güntera Grassa – jednego z najwybitniejszych pisarzy niemieckich, laureata Literackiej Nagrody Nobla związanego z Gdańskiem. Śmierć kontrowersyjnego autora stała się okazją nie tylko do interpretacji i ewaluacji jego licznych prac, ale także powrotu do jego burzliwej biografii oraz dyskusji na temat przemilczanej i utrzymywanej w sekrecie służby pisarza w SS. Z analizy poddanych ocenie pierwszych informacji na temat śmierci autora zawartych w elektronicznych periodykach niemieckich i polskich wynika, że istnieje wyraźna różnica w ocenie zmarłego noblisty w jego ojczyźnie i w Polsce. Wszystkie one przywołują powszechnie znane fakty z biografii Grassa, nazywają go jednym z największych pisarzy współczesnych i wielkim obywatelem Niemiec, a *Blaszany bębenek* dziełem stulecia. W obu krajach docenia się społeczne zaangażowanie autora, jego polityczną działalność pod sztandarami SPD, a także aktywność na rzecz pojednania polsko-niemieckiego. W prasie niemieckiej znacznie częściej podkreśla się jednak kontrowersje wokół Grassa, krytyczne dyskusje po wydaniu *Rozległego pola*, wątpliwości związane z przyznaniem autorowi Literackiej Nagrody Nobla, światowe oburzenie po przyznaniu się literata do służby w Waffen-SS. „Die Zeit” czy „Der Spiegel” przypominały dobiegające zewsząd negatywne głosy po publikacji w 2012 roku wiersza *Co musi zostać powiedziane*. W przywoływanych przez niemiecką prasę wypowiedziach ludzi polityki i kultury zmarły noblista jawi się jako postać nietuzinkowa, bezlitosny moralizator, krytyk i prowokator, a jednocześnie niedościgniony wzór, autorytet i inspiracja dla wielu innych twórców. Pomimo jednak, że w wielu artykułach podkreśla się językową wirtuozerię i rytmiczność Grassowskiej prozy, znaczenie i wymowę jego najgłośniejszych powieści, to jednak dla jego rodaków literacka działalność Grassa zdaje się pozostawać w cieniu politycznej aktywności noblisty. Na tym tle odmiennie wypada ocena życia i twórczości pisarza, jaką prezentowała tuż po jego śmierci prasa polska. Przywoływane w niej wypowiedzi koncentrują się bowiem na związku Grassa z Gdańskiem, jego niestrudżonym dążeniu do naprawy stosunków polsko-niemieckich, niemiecko-kaszubskim pochodzeniu i ogromnym sentymencie do Polski i Polaków, jakie dawały się odczuć podczas wizyt autora

oraz lektury jego dzieł. Kontrowersyjne tematy, takie jak przemilczana współpraca czy naruszanie narodowych mitów, zostają wprawdzie poruszone, lecz w ocenie autorów artykułów i cytowanych pisarzy oraz polityków pozostają w cieniu literackich dokonań czy działalności Grassa. W prasie polskiej (inaczej niż ma to miejsce w prasie niemieckiej) zmarły noblista z Lubeki pozostaje w pierwszym rzędzie cenionym pisarzem, a nie kontrowersyjnym politykiem.

Słowa kluczowe: Grass, śmierć, reakcje prasowe, literatura niemiecka.

Ze względu na literackie dokonania Günter Grass (ur. w Gdańsku w 1927 roku) należał do wąskiego grona pisarzy mocno kontrowersyjnych, a jednocześnie cenionych z powodu poglądów i podejmowanych decyzji. Wielokrotnie nagradzany jako pisarz (był również cenionym rzeźbiarzem i grafikiem) pozostawił po sobie artystyczną spuściznę, o której znaczeniu świadczą liczne publikacje naukowe i próby interpretacyjne. Należy zaznaczyć, że na recepcję tego bogatego i ponadczasowego dorobku znaczący wpływ wywarły szerokie medialne dyskusje i fale krytyki spowodowane wyzywającymi wypowiedziami, zjadliwymi komentarzami czy szokującymi wyznaniem autora. Prowokacje Grassa powodowały wzrost zainteresowania osobą, a także jego twórczością. Potwierdzeniem tego są m.in. reakcje na przyznanie się pisarza do służby w Waffen-SS lub na publikację antyizraelskiego wiersza *Co musi zostać powiedziane*. Śmierć autora, która nastąpiła 13 kwietnia 2015 roku, stała się przyczyną powszechnego powrotu do utworów noblisty, powodem licznych prób oceny jego literackich i politycznych zasług oraz ponownego zmierzenia się z artystycznym fenomenem tego, tak silnie związanego z naszym krajem, autora. Szczególną rolę w utrwalaniu pośmiertnego wizerunku Grassa zarówno w jego ojczyźnie, jak i w Polsce odegrały tradycyjne i elektroniczne media.

W pierwszych notkach traktujących o śmierci noblisty z Lubeki wiodące gazety niemieckojęzyczne przywoływały przede wszystkim powszechnie znane fakty z biografii autora. Wzorem pozostałych periodyków nazywano go jednym z największych współczesnych pisarzy niemieckojęzycznych¹, jednym z najważniejszych pisarzy świata² czy najważniejszym głosem Nie-

¹ *Literaturpreisträger Günter Grass ist tot*, „Die Zeit” z 13.04.2015, źródło: <http://www.zeit.de/kultur/literatur/2015-04/literaturnobelpreistraeger-guenter-grass-gestorben> [stan z 14.2.2016]; *Literaturpreisträger Günter Grass im Alter von 87 Jahren gestorben*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 13.04.2015, źródło: <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/autoren/literaturnobelpreistraeger-guenter-grass-im-alter-von-87-jahren-gestorben-13535353.html> [stan z 14.02.2016]; *Nobelpreisträger Günter Grass ist tot*, „Die Welt” z 13.04.2015, źródło: <http://www.welt.de/kultur/article139460730/Guenter-Grass-ist-tot.html> [stan z 14.02.2016].

² *Literaturnobelpreisträger: Günter Grass ist tot*, „Der Spiegel” z 13.04.2015, źródło: <http://www.spiegel.de/kultur/literatur/guenter-grass-ist-tot-a-1028275.html> [stan z 14.02.2016].

miec na świecie³. Wskazywano przy tym na najwybitniejsze dzieło pisarza *Blaszany bębenek* – jako na utwór, który wprawdzie z powodu nazbyt śmiałych scen erotycznych został skrytykowany przez obrońców moralności, jednak do dziś uznawany jest za jedną z najważniejszych powieści powojennych czy wręcz za dzieło stulecia. Utwór ten przyniósł jego kontrowersyjnemu twórcy światowe uznanie oraz szacunek odbiorców i krytyków, a po latach także literacką Nagrodę Nobla. Ogólnikowe informacje dotyczące twórczości Grassa oraz wspomniane kontrowersje wzbogacone zostały o wyrazy uznania dla społecznego zaangażowania autora, o wspomnienia jego politycznej działalności pod sztandarami SPD, a także aktywności na rzecz pojednania polsko-niemieckiego. Do pierwszej notki (*Günter Grass ist tot*) wydawany w Hamburgu ogólnoniemiecki tygodnik „Die Zeit” dołączył krótką wypowiedź ministra spraw zagranicznych Franka-Waltera Steinmeiera, który wyraził ubolewanie z powodu śmierci „wielkiego obywatela i syna miasta Lubeki”. Nastąpiło to akurat w przeddzień spotkania ministrów spraw zagranicznych państw grupy G7, organizowanego właśnie w tym niemieckim mieście. Wyraźnie zdystansowany „Der Spiegel” już w pierwszej wiadomości przypomniał (podobnie jak „FAZ”⁴) kontrowersje wokół powieści *Rozległe pole* z 1995 roku i krytyczne dyskusje jako skutek opublikowanej w tym czasopiśmie druzgocącej recenzji Marcela Reicha-Ranickiego⁵. Analogicznie redakcja tygodnika „Der Spiegel” wypomniała kolejne rysy na wizerunku niemieckiego „apostoła moralności”: wątpliwości związane z przyznaniem autorowi literackiej Nagrody Nobla, światowe oburzenie po przyznaniu się Grassa do służby w Waffen-SS oraz dobiegające zewsząd negatywne głosy po publikacji w 2012 roku jednocześnie w „Süddeutsche Zeitung”, włoskiej „La Repubblica” i hiszpańskim „El País” wiersza *Co musi zostać powiedziane*. Dopiero w kolejnych artykułach, zamieszczonych w elektronicznym wydaniu wspomnianego periodyku, tematem stały się pozytywne aspekty życia i twórczości niemieckiego artysty oraz jego zasługi dla literatury i porozumienia w Europie. Redakcja „Der Spiegel” (a także „Die Welt”)⁶ przytacza za opublikowanym *posthum* w Hiszpanii ostatnim wywiadem z noblistą także jego ostrzeżenia przed eskalacją przemocy mili-

³ J. Hieber, *Der große Grass*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 13.04.2015, źródło: <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/autoren/ein-nachruf-der-grosse-grass-13535516.html> [stan z 14.02.2016].

⁴ *Literaturpreisträger Günter Grass im Alter von 87 Jahren gestorben*.

⁵ *Literaturnobelpreisträger: Günter Grass ist tot*.

⁶ *Kurz vor dem Tod sprach Grass vom dritten großen Krieg*, „Die Welt” z 14.04.2015, źródło: <http://www.welt.de/kultur/article139520371/Kurz-vor-dem-Tod-sprach-Grass-vom-dritten-grossen-Krieg.html> [stan z 14.02.2016].

tarnej i trzecią wielką wojną⁷. Stephan Lohr w felietonie *Der Literat Günter Grass: Besser erzählen und glaubhafter lügen* podkreśla kilkakrotnie językową wirtuozerię i rytmiczność prozy, z jaką zmierza się czytelnik w kolejnych utworach pisarza⁸, a Sebastian Hammelehle szczegółowo relacjonuje niezapomniane spotkanie Grupy 47, podczas którego odczytane zostały po raz pierwszy fragmenty *Blaszanego bębenka* nieznanego wówczas autora. Dla literatury (nie tylko niemieckiej) zakończyła się wówczas era literatury powojennej, a nastąpiła nowa epoka – epoka Güntera Grassa⁹. „Postać stulecia”, „ogólnoniemiecka instytucja”, „heraldyczne zwierzę republiki” to określenia często przywoływane do opisu pisarza i publicysty, który, niestrudzenie prowokując i uczestnicząc w debatach, kształtował świadomość polityczną własnego narodu.

Najwięcej odniesień do dzieł literackich Grassa zamieściła w pierwszej informacji o zmarłym nobliście „Frankfurter Allgemeine Zeitung”. Oprócz krótkiego biograficznego szkicu zawierającego najczęściej komentowane i kontrowersyjne fakty z życiorysu pisarza, przywołano tu w chronologicznej kolejności niemalże wszystkie istotne pozycje z twórczego dorobku literata z Lubeki. Znalazły się na tej liście zatem także ostatnie utwory Grassa: *Skrzynka*, *Unterwegs von Deutschland nach Deutschland* czy *Grimms Wörter. Eine Liebeserklärung*. Nie zapomniano także o odmierzanej rytmem Oskarowego bębenka bestsellerowej opowieści o małych ludziach zagubionych podczas wielkiej historycznej zawieruchy. Dzieło to jest zestawiane przez Jochena Hiebera takimi klasykami literatury niemieckiej, jak *Werther* Goethego, *Buddenbrookowie* Tomasza Manna, *Proces* Kafki czy *Człowiek bez właściwości* Musila¹⁰.

Redakcja „FAZ” – jako pierwsza w dniu śmierci Grassa – przypomniała zapowiedź pisarza ze stycznia 2014 roku, zgodnie z którą miał on ze względu na stan zdrowia nie napisać już żadnej powieści. Obecnie, po pośmiertnej publikacji jego ostatniej książki *Vonne Endlichkeit* [O skończoności], wiadomo już, że pomimo wspomnianej wyżej zapowiedzi „gdański werbliści” nadal niestrudzenie tworzył, a pracę nad swym literackim pożegnaniem za-

⁷ *Posthum veröffentlichtes Interview: Grass warnte kurz vor seinem Tod vor Drittem Weltkrieg*, „Der Spiegel” z 13.04.2015, źródło: <http://www.spiegel.de/kultur/literatur/guenter-grass-warnte-kurz-vor-tod-vor-drittem-weltkrieg-a-1028519.html> [stan z 14.02.2016].

⁸ S. Lohr, *Der Literat Günter Grass: Besser erzählen und glaubhafter lügen*, „Der Spiegel” z 13.04.2015, źródło: <http://www.spiegel.de/kultur/literatur/guenter-grass-als-literat-romane-erzaehlungen-gedichte-a-1028357.html> [stan z 14.02.2016].

⁹ S. Hammelehle, *Zum Tode von Günter Grass: Abschied von einer Jahrhundertfigur*, „Der Spiegel” z 13.04.2015, źródło: <http://www.spiegel.de/kultur/literatur/guenter-grass-nachruf-abschied-von-einer-jahrhundert-figur-a-1028295.html> [stan z 14.02.2016].

¹⁰ J. Hieber, op. cit.

kończył na kilka dni przed śmiercią. „FAZ” jako pierwsza przekazała tę informację, powołując się na słowa wydawcy dzieł Grassa Gerharda Steidla¹¹, który już w dniu śmierci pisarza zapowiedział rychłe wydanie książki stanowiącej literacki eksperyment i otwarcie archiwum Güntera Grassa w Getyndze. W ocenie felietonistów „FAZ” Grass pozostawał wielki w każdej chwili swego życia, zarówno w chwilach triumfu, jak i w momentach upadku, w zaangażowaniu społecznym i pisarskiej sumienności, w demokratycznych racjach oraz politycznych pomyłkach¹².

Kolejne wpisy zamieszczone na internetowych stronach niemieckich czasopism w dniu śmierci Grassa stanowiły przegląd wypowiedzi ludzi polityki i kultury, przedstawicieli instytucji kulturalnych, przyjaciół i współpracowników artysty na temat twórczości autora gdańskiej trylogii¹³. W przywoływanych opiniach niemiecki noblista jawi się jako pisarz wielkiego formatu, postać nietuzinkowa i niepokorna, człowiek o wielkim sercu i prawdziwej życzliwości, a jednocześnie bezlitosny krytyk i prowokator. Autorzy tych wypowiedzi podkreślają, że Grass pozostawał zagorzałym obrońcą demokracji (Klaus Staeck), inicjatorem narodowych dyskusji, który w ostatnich latach zbyt często postrzegany był bardziej przez pryzmat poglądów politycznych, a mniej przez artystyczną wartość jego literatury (Heinrich Detering). Pisano o jego niepokornym politycznie duchu, ponieważ nie tylko nie lękał się konfliktów i krytyki, lecz sam je prowokował, przez dziesiątki lat wpływając na przebieg politycznych debat (Norbert Lammert, Joachim Gauck). Nazywany był bojownikiem o demokrację i pokój, „homo politicus

---

¹¹ *Günter Grass letztes Buch. Was der Dichter noch zu sagen hatte*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 13.04.2015, źródło: <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/steidl-verlag-veroeffentlicht-das-letzte-buch-von-guenter-grass-von-endlichkeit-13536351.html> [stan z 14.02.2016].

¹² J. Hieber, op. cit.

¹³ *Ein wahrer Gigant, eine Inspiration, ein Freund*, „Die Zeit” z 13.04.2015, źródło: <http://www.zeit.de/kultur/literatur/2015-04/guenter-grass-gestorben-reaktionen-israel>; *„Ein Monument für Deutschland”. Reaktionen zum Tod von Günter Grass*, „Süddeutsche Zeitung.de” z 13.04.2015, źródło: <http://www.sueddeutsche.de/kultur/reaktionen-zum-tod-von-guenter-grass-trommle-fuer-ihn-kleiner-oskar-1.2432651>; *Stimmen zum Tod von Günter Grass. „Er wird neben Goethe stehen”*, „Der Spiegel” z 13.04.2015, źródło: <http://www.spiegel.de/kultur/literatur/guenter-grass-reaktionen-gauck-gabriel-jelinek-rushdie-a-1028331.html>; *„Ein einwilliger politischer Geist”. Reaktionen zum Tod von Günter Grass*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 13.04.2015, źródło: http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/autoren/tod-von-guenter-grass-reaktionen-aus-politik-und-medien-13535576.html?printPagedArticle=true#pageIndex_2; *Sein Vermächtnis wird neben Goethe stehen*, „Die Welt” z 13.04.2015, źródło: <http://www.welt.de/kultur/literarischewelt/article139478092/Sein-Vermachtnis-wird-neben-Goethe-stehen.html> [stan z 14.02.2016].

pierwszej rangi” (Olaf Scholz) czy „sumieniem narodu”, ponieważ w wypowiedziach – nie tylko literackich – opowiadał się za tolerancją i zaangażowaniem społecznym oraz politycznym. Zdaniem wielu krytyków i publicystów, wraz z jego śmiercią kończy się pewna epoka w historii Niemiec i niemieckiej literatury. W 70 lat po zakończeniu II wojny światowej milkną i odchodzą ostatni świadkowie wielkich i tragicznych wydarzeń.

Prasa powraca także do kontrowersji, jakie wywołał w 2012 roku krytykujący Izrael wiersz Grassa oraz jego późne wyznanie dotyczące udziału w wojnie. Cytowane przez tygodniki „Die Zeit” czy „Der Spiegel” słowa izraelskiego historyka Moshe Zimmermanna oraz przewodniczącego związku pisarzy języka hebrajskiego w Niemczech Herzla Chakaka stoją w wyraźnej opozycji do gloryfikujących i wyrażających podziw oraz szacunek opinii wielu innych ludzi ze świata polityki i kultury. Zdaniem obu wymienionych, Grass-pisarz, który wniósł wiele do literatury światowej, krytyką izraelskich działań obraził obywateli Izraela, a swym wierszem rozpętał współczesną wojnę krzyżową przeciw temu państwu. Jako Niemiec mający za sobą epizod z SS powinien – wedle wypowiedzi Chakaka – nawoływać do zaniechania nowego Holocaustu wobec narodu żydowskiego. Skoro więc do końca Grass nie wyraził skruchy i ubolewania za antyizraelskie stanowisko, także po śmierci pozostanie on dla tego narodu autorem kontrowersyjnym¹⁴.

W zamieszczanych przez gazety wypowiedziach literacka działalność Grassa wyraźnie pozostaje w cieniu politycznej aktywności noblisty¹⁵. Pisarz polityczny, agitator, nawołujący i przestrzegający prawa obywatel bardziej zapadł w pamięć potomnych niż twórca takich dzieł literackich, jak *Turbot* czy *Spotkanie w Telgte*. Prezydent Republiki Federalnej określił twórczość pisarza z Lubeki mianem imponującego literackiego lustra, w którym odbija się niemiecka rzeczywistość oraz nadzieje, błędy, lęki i tęsknoty całej generacji¹⁶. Cytowana austriacka noblistka Elfriede Jelinek otwarcie przyznała, że to lektura pierwszych stron *Blaszanego bębena* wzbudziła w niej pragnienie zostania pisarką i zainspirowała ją do literacko-językowych poszukiwań. Z kolei niemiecka minister kultury Monika Grütters słusznie zauważyła, że literacka spuścizna Grassa zajmie miejsce tuż obok dzieł samego Goethego. Nie sposób jednak nie zauważyć, że ów „prawdziwy gigant, inspiracja i przyjaciel” (Salman Rushdie) nawet po śmierci w pierwszej kolejności oceniany jest jako polityk, dopiero w drugiej jako literat, grafik i rzeźbiarz.

¹⁴ *Ein wahrer Gigant, eine Inspiration, ein Freund.*

¹⁵ *Und immer mit Tobak*, „Die Zeit” z 13.04.2015, źródło: <http://www.zeit.de/kultur/literatur/2015-04/guenter-grass-nachruf-fs> [stan z 14.02.2016].

¹⁶ *Ein Monument für Deutschland.*

Znacznie bardziej wnikliwe i skoncentrowane na literackiej spuściźnie niemieckiego noblisty wydają się kolejne artykuły zamieszczane na stronach niemieckich gazet w dniu śmierci pisarza. Przypominane są w nich najbardziej znane cytaty z dzieł mistrza z Lubeki¹⁷ jako istota najgłośniejszych powieści przedstawiciela „magicznego realizmu”¹⁸. Ulrich Rüdener w artykule *Ein Beschwörer und Mahner*¹⁹ nazywa Grassa kilkakrotnie mistrzem zaklania, który dzięki swej sztuce słowa był w stanie kreować z niczego twory realne, poetyckie. Świadectwem tego mogą być wczesne dzieła artysty, przede wszystkim jego *Blaszany bębenek* stanowiący nawiązanie do literackich prądów okresu przednazistowskiego, a jednocześnie próbę odpędzenia duchów Trzeciej Rzeszy. Autor artykułu ubolewa nad dominującym w życiu pisarza zaangażowaniem społeczno-politycznym i potrzebą pełnienia roli instytucji wyjaśniającej zjawiska zachodzące w życiu narodu. Owa rosnąca aktywność miała, zdaniem Rüdenera, infekować wszystkie tworzone przez Grassa teksty, co w efekcie sprawiło, że chociaż nadal był pisarzem zaangażowanym i umiał zadziwić językowym kunsztem (jak choćby w *Spotkaniu w Telgte*), to jednak proza powstała w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych nie zdołała już osiągnąć poziomu pierwszych genialnych utworów autora. Ostra krytyka późniejszych tekstów oraz zdobyta dzięki wczesnemu literackiemu mistrzostwu renoma przyczyniły się do popularności wszystkich kolejnych dzieł Grassa. Artysta, podnoszony do rangi autora narodowego i nazywany apostołem moralności, długo tłumaczyć się musiał z rysy na niemalże idealnym życiorysie, skrywanego latami epizodu z Waffen-SS, którego destrukcyjny wpływ na opinię autora opisuje także Jochen Hieber z „FAZ” w oficjalnym pożegnaniu²⁰. To właśnie wieloletnie milczenie, przy jednoczesnym oficjalnym nawoływaniu do odkrywania tajemnic przeszłości, a nie sam fakt krótkotrwałej służby w SS, stał się haniebnym fragmentem tej w istocie dość harmonijnej i spójnej egzystencji pisarza. Autobiograficzna powieść *Przy obieraniu cebuli*, zawierająca opis tego owianego niesławą okresu życia autora, do której napisania trzeba było zdaniem samego Grassa przeżyć kilka dziesięcioleci, właśnie (czy tylko?) dzięki nawiązaniu do tego elementu biografii stała się medialnym wydarze-

¹⁷ *Das Schreiben ist eine schreckliche Tortur*, „Süddeutsche Zeitung.de” z 13.04.2015, źródło: <http://www.sueddeutsche.de/kultur/zitate-von-guenter-grass-das-schreiben-ist-eine-schreckliche-tortur1.2433174> [stan z 14.02.2016].

¹⁸ H. Eggebrecht, *Sechs Romane für die Ewigkeit*, „Süddeutsche Zeitung.de” z 13.04.2015, źródło: <http://www.sueddeutsche.de/kultur/guenter-grass-wichtigste-werke-sechs-romane-fuer-die-ewigkeit-1.2433507> [stan z 14.02.2016].

¹⁹ U. Rüdener, *Ein Beschwörer und Mahner*, „Die Zeit” z 13.04.2015, źródło: <http://www.zeit.de/kultur/literatur/2015-04/guenter-grass-nachruf> [stan z 14.02.2016].

²⁰ J. Hieber, op. cit.

niem, okazją do rozliczeń oraz pozostającą w pamięci literaturą. Pokazuje ona jednak miejscami także Grassowską zaletę charakterystyczną dla wczesnych dzieł – niezrównaną brawurę językową. Rüdenuer nie nazywa noblisty z Lubeki autorem politycznym, lecz pisarzem, który za cenę i na koszt swych dzieł zapuścił się w niebezpieczny obszar polityki. Pozostaje więc po nim w pamięci – zdaniem autora artykułu – wczesna i nieskalana twórczość.

Podobnego zdania jest Helmut Böttiger, autor artykułu *Ein Funke der Moderne*²¹. Szkicując naprędce biografię pisarza i podkreślając rolę mocy Grassowskiego języka oraz jego uporczywego „literackiego grzebania się w głowiznie, kłębowisku węgorzy i organów płciowych”, zwraca on uwagę na negatywny wpływ zaangażowania autora w sprawę SPD na walory artystyczne tworzonych dzieł i w efekcie na brak możliwości rozróżnienia między Grassem-pisarzem a Grassem-działaczem. Także Böttiger stawia tezę, że po wielkim pisarzu pozostanie przede wszystkim gdańska trylogia z powieściowym debiutem o bębniącym Oskarze. Niezwykle wiele miejsca poświęca „Die Zeit” urodzonemu w Gdańsku autorowi w numerze z 30 kwietnia 2015 roku, w którym zebrane zostały m.in. pożegnania napisane przez przyjaciół, pisarzy, krytyków. Słowa te są pełne ciepła, smutku i wdzięczności za wieloletnią przyjaźń lub współpracę, a także wyrażają ból z powodu utraty autorytetu, wzorca, a nawet części samego siebie. Iris Radisch²², która nazywa Grassa „monumentem historii”, chwali debiutancką powieść pisarza stanowiącą wyzwolenie dla niemieckiego ducha, przywrócenie godności językowi, w którym wydawano rozkazy masowego mordowania Żydów. Sięgająca do tematu winy niemieckiej opowieść bębniącego karła to – jej zdaniem – arcydzieło, jakiego potrzebowały nie tylko powojenne Niemcy, ale i cała Europa. Radisch dostrzega także destrukcyjny wpływ politycznych kampanii Grassa i jego kontrowersyjnych poglądów na walory publikowanych dzieł. Na twórczej ścieżce pisarza wyróżnia następujące etapy: światową sławę, zarządzanie sławą, stawanie się pisarzem narodowym, literackiego Nobla, ataki i kontrataki, samomuzealizację. Jak podkreśla autorka artykułu, Grass stałby się niemieckim dziełem sztuki nawet bez wsparcia wszechobecnej krytyki, a publiczność kochałaby charyzmatycznego artystę przede wszystkim za jego ciepły głos, myślenie pod prąd, nieporównywalny warsztat i hojność, z jaką wspierał innych twórców. Christof Siemes dodałby zapewne, że także za sumienność. Autor artykułu *Da müsst ihr was tun!* z wielką sympatią i podziwem opisuje dziesięcioletnią współpracę z nobli-

²¹ H. Böttiger, *Ein Funke der Moderne*, „Die Zeit” z 13.04.2015, źródło: <http://www.zeit.de/kultur/literatur/2015-04/guenter-grass-gruppe-47-blechtrommel/komplettansicht> [stan z 14.02.2016].

²² I. Radisch, *Man muss ins Herz treffen! Es war wie das Wunder von Bern*, „Die Zeit” 2015, nr 16.

stą, wspólne podróże, ironiczny i krytyczny stosunek pisarza do własnych produkcji, jego pedantyczność i dokładność w pracy twórczej. Niezwykle zdyscyplinowany rzemieślnik słowa mawiał nawet, że muzy przychodzi tylko wtedy, kiedy jest się pilnym. „Radosny pesymista” nie ustawał nigdy w dążeniach do naprawy człowieka, który powinien uczyć się na błędach historii. On sam w swoim piarstwie nieustannie podejmował próbę zmierzenia się z ciemnymi stronami swej biografii i ciężącym mu poczuciem winy za młodzieńczą fascynację faszystowską ideologią. Wydarzenia lat młodości towarzyszyły mu do końca, jak sam wyznał w ostatnim wywiadzie dla „Die Zeit”, wojna w jego głowie nigdy się nie skończyła²³.

Językowa brawura, giętkość i ostrość języka wzbogacała zarówno literaturę niemiecką, jak i polityczny dyskurs. Mimo to Grass jako pisarz wydawał się ceniony bardziej za granicą niż w swojej własnej ojczyźnie. W Niemczech przyklejano mu nieraz etykietę natrętnego i denerwującego kuriozum, które uwierzyło w przypisywaną mu funkcję przewodnika narodu i wtrącać się odtąd chciało we wszystkie istotne dla kraju sprawy, samemu w istocie źle znosząc jakąkolwiek krytykę²⁴. Zwolennik wymiany zdań dorobkiem i renomą zniechęcał do wszelkich prób podważenia swojego Grassowskiego autorytetu i podejmowania z nim polemiki. Nie opuszczał jednak żadnej okazji, by moralizować, prawić kazania, obnażać i atakować. To na pierwszy rzut oka brutalne prowokowanie do narodowych dyskusji i powodujące rewizję systemu wartości wstrząsanie umysłami krajan docenia Jacques Schuster z „Die Welt”. Publicysta słusznie zauważa, że sens demokracji leży w polemikach, że potrzebuje ona intelektualistów idących i myślących pod prąd, sceptyków i niezależnych mistrzów słowa²⁵. Takim Günter Grass był z pewnością nie tylko dla obywateli niemieckich, ale także dla czytelników za granicą. Nie dziwi zatem, że niemiecka prasa odnosi się także do reakcji Polaków na śmierć urodzonego w Gdańsku pisarza.

W ukazujących się u zachodnich sąsiadów periodykach przywoływane są z powodu odejścia Grassa wspomnienia przedstawicieli polskiej kultury i polityki. „Die Zeit” cytuje słowa Stefana Chwina ubolewającego nad śmiercią przedstawiciela miasta, w którym bliskie sobie pozostają tradycje nie-

²³ *Der Krieg war Grass ein Antrieb zu schreiben*, „Die Zeit” z 13.04.2015, źródło: <http://www.zeit.de/kultur/literatur/2015-04/guenter-grass-zeit-interview-motivation-schreiben> [stan z 14.2.2016].

²⁴ T. Schmidt, *Der literarische Leitwolf einer ganzen Generation*, „Die Welt” z 13.04.2015, źródło: <http://www.welt.de/politik/deutschland/article139498702/Der-literarische-Leitwolf-einer-ganzen-Generation.html> [stan z 14.02.2016].

²⁵ J. Schuster, *Günter Grass nervte, aber Querköpfe wie er fehlen*, „Die Welt” z 13.04.2015, źródło: <http://www.welt.de/debatte/kommentare/article139614028/Guenter-Grass-nervte-aber-Querkoepe-wie-er-fehlen.html> [stan z 14.02.2016].

mieckie i polskie, miasta, którego mit opiera się na twórczości autora *Blaszanego bębenka*. Ta sama gazeta publikuje 16 kwietnia 2015 r. artykuł germanisty i historyka Adama Krzemińskiego²⁶, który, wspominając Grassa, przede wszystkim zwraca uwagę na kończącą się wraz z utratą takich autoritetów erę politycznych niemieckich przemian, których istotnymi punktami stały się choćby regulacje kwestii granicy na Odrze i Nysie, czy naprawy stosunków polsko-niemieckich. Redaktor tygodnika „Polityka” przypomina w artykule o legendzie frapującego, a jednocześnie – z powodu zaprezentowanego groteskowego wizerunku Gdańska – budzącego oburzenie wielu Polaków *Blaszanego bębenka*, który wraz z kolejnymi częściami Grassowskiej trylogii stał się dla licznych polskich odbiorców literackim objawieniem, a na kolejne dziesięciolecia powodem nieustającej popularności autora w nadwiślańskim kraju. Z Gdańskiem pozostawał Grass zawsze mocno związany, czego niezaprzeczalnym świadectwem są kolejne rozgrywające się tam utwory, częste wizyty i zaangażowanie w polską politykę. Miasto odwdzięczyło się pisarzowi, stając za nim murem w trakcie medialnej burzy po ujawnieniu jego skrywanego członkostwa w Waffen-SS. Oddając głos w referendum w sprawie odebrania nobliście Honorowego Obywatelstwa Miasta Gdańska, mieszkańcy wyżej ocenili znaczenie twórczości Grassa i jego wkład w dobrosąsiedzkie relacje niż młodzieńczy błąd, za który wystarczającą karą było życie naznaczone nieustannym poczuciem winy i wstydu. Stanowisko Polaków – jak przypomina Krzemiński w „Die Zeit” – nie pozostało bez wpływu na złagodzenie niemieckiego konfliktu wokół gdańskiego werblisty.

Po śmierci pisarza stanowisku Polaków ton nadała wypowiedź redaktora naczelnego „Gazety Wyborczej” Adama Michnika, którą przytacza Marta Kijowska w felietonie zamieszczonym we „Frankfurter Allgemeine Zeitung” (14 kwietnia 2015 roku)²⁷. Zgodnie z wyrażoną tam opinią, Grass na zawsze pozostanie gdańszczaninem, który, jak żaden inny autor, pięknie, z uczciwością i liryzmem opisywał polskie i niemieckie losy. Związek noblisty z Gdańskiem zajmuje szczególne miejsce w pamięci Polaków. W artykule puszczono zostały w niepamięć kontrowersje związane z wyznaniem Grassa, umilkły głosy oburzenia gdańskich prominentów, którzy na czele z Lechem Wałęsą domagali się odebrania pisarzowi honorowego obywatelstwa miasta. Podkreślono natomiast niezwykle ciepłe przyjęcie noblisty w rodzinnym mieście z okazji osiemdziesiątych urodzin, wspomniano ostatnią wizytę

²⁶ A. Krzemiński, *Mit Grass lernte ich Deutsch. Warum er in Polen unvergessen bleiben wird*, „Die Zeit” 2015, nr 16.

²⁷ M. Kijowska, *Gelebte Grassomania. Polen nimmt Abschied*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 14.04.2015.

podczas festiwalu „Grassomania” oraz opinie wybitnych pisarzy, cytowanego już tu Stefana Chwina oraz Pawła Huelle. On właśnie przypomniał, że Grass był tym, który miał odwagę przypominać Niemcom o ich zbrodniach w środkowo-wschodniej Europie²⁸. W kolejnym felietonie Kijowska powraca do polskich kontrowersji wokół groteskowego *Blaszanego bębenka* i boleśnie odczuwanego naruszania narodowych mitów, jakimi były dotąd obrona Poczty Gdańskiej czy bohaterstwo polskiej kawalerii, szturmującej niemieckie czołgi w 1939 roku. Autorka porusza również problem drwiny z polskiej religijności i moralności. Abstrahując od entuzjastycznych reakcji na wiadomość o literackim Noblu dla Grassa, w recepcji jego twórczości w Polsce daje się zauważyć swoista monotonia i obojętność. Nawet jeśli publikowane były opinie negatywne czy sceptyczne wobec jego osoby, to ostrze krytyki kierowane było zawsze w stronę Grassa jako polityka, a rzadziej jako literata. To Grassowski sarkazm zostanie zapamiętany, przypomina Kijowska za Michnikiem, to jego autoironia stała się bronią przeciw nikczemności otaczającego świata i wszystkiemu, czego z serca nienawidził jako człowiek i autor. Opublikowane w „Gazecie Wyborczej” wspomnienie o Grassie autorstwa Adama Michnika zawiera także celne uwagi dotyczące postawy społecznej i poglądów noblisty. Jak pisze Michnik, potrafił on „przenikliwie demaskować resentymenty tradycji nazistowskiej w niemieckim życiu publicznym”, „niejednokrotnie występował w obronie praw i wolności ludzi z polskiej opozycji demokratycznej”, a oceniał świat „nie z ławki, na której zasiadają zwycięzcy, lecz z perspektywy tych, na których grzbiecie historia się dokonuje”²⁹.

Zarysowana już wstępnie reakcja polskich przedstawicieli kultury i polityki w prasie polskiej nie wypada imponująco przy ogromnej liczbie notek i artykułów prasowych zamieszczonych po śmierci Grassa w internetowych i drukowanych wydaniach wiodących periodyków niemieckich. Podobnie jak w Niemczech, także i polskie media przywołały początkowo (w lakonicznych nieraz notach zatytułowanych na ogół *Günter Grass nie żyje* bądź *Nie żyje autor „Blaszanego bębenka”*) najbardziej znane i masowo powielane fakty z barwnej biografii autora, zwracając uwagę przede wszystkim na spędzone w Gdańsku dzieciństwo, niemiecko-kaszubskie pochodzenie, wcielenie do 10. Dywizji Pancерnej „Frundsberg” i długoletnią działalność pod sztandarem SPD. Nazywany „przyjacielem Polski”³⁰ autor rodzinnej ka-

²⁸ Ibidem.

²⁹ A. Michnik, *Adam Michnik wspomina zmarłego noblistę: Grass, przyjaciel Polski*, „Gazeta Wyborcza” z 13.04.2015, źródło: http://wyborcza.pl/1,75475,17748515,Adam_Michnik_wspomina_zmarlego_nobliste_Grass_przyjaciel.html [stan z 14.02.2016].

³⁰ *Odszedł Günter Grass, przyjaciel Polski*, „Rzeczpospolita” z 14.04.2015, źródło: <http://archiwum.rp.pl/artykul/1273621-Odszedl-G%C3%BCnter-Grass-przyjaciel-Polski.html> [stan z 14.02.2016].

szubsko-niemiecko-polskiej sagi, za którą doceniła go po latach Akademia Szwedzka, z nostalgią i upodobaniem portretował w swoich dziełach rodzinne strony. Jak podkreśla polska prasa, światową sławę przyniosła ceniącemu swe korzenie pisarzowi trylogia poruszająca bolesny temat rozwoju faszyzmu, której akcja umiejscowiona została właśnie w Gdańsku, „małej ojczyźnie” Polaków i Niemców koegzystujących tu razem od setek lat³¹. Przede wszystkim doceniono mistrzowskie powieści *Blaszany bębenek* oraz *Psie lata*, zawierającą groteskową panoramę niemieckiej historii od połowy lat dwudziestych, zwłaszcza zaś karykaturalnie zdeformowany obraz zachowań klasy średniej, dając świadectwo spustoszeniom, jakich okres faszyzmu dokonał w psychice Niemców³². „Polityka” przypomniła, że uważany za jednego z najwybitniejszych pisarzy niemieckich autor jest ojcem chrzestnym współczesnego Gdańska, bo poświęcając mu istotną część swojej twórczości, przyczynił się do wzrostu zainteresowania tym regionem i samym miastem, którego tożsamość do dziś pozostaje tematem literackich wywodów i przedmiotem dyskusji, zwłaszcza w tekstach Pawła Huellego i Stefana Chwina³³. Obaj pisarze, jak już zaznaczono, wypowiedzieli się na temat życia i twórczości Grassa, łączącej ich z nim znajomości oraz kontrowersji wokół artysty. Huelle na łamach „Gazety Wyborczej” (treść tej wypowiedzi przytacza także w „Rzeczpospolitej” Jan Bończa-Szabłowski³⁴) nazywa pisarza „ambasadorem polskich spraw”, ciepłym, przyjacielskim i otwartym człowiekiem³⁵. Chwin natomiast odnosi się do młodości noblisty spędzonej we Wrzeszczu i jego konfliktu z ojcem, który zaważył na późniejszych decyzjach młodego Grassa, a także niezapomnianego wrażenia, jakie wywarła na pisarzu lektura *Blaszanego bębena*:

Odbieraliśmy Grassa – mówię tu o całym środowisku intelektualnym Gdańska – jako pisarza, który nawet nie wypowiadając się wprost o sytuacji w państwie totalitarnym, odnosi się do tego swoją literaturą. Czytaliśmy „Blaszany bębenek” jako po-

³¹ *Günter Grass nie żyje*, „Rzeczpospolita” z 13.04.2015, źródło: <http://www.rp.pl/artykul/1193167-Gunter-Grass-nie-zyje.html> [stan z 14.02.2016].

³² *Günter Grass nie żyje. Miał 87 lat*, „Gazeta Wyborcza” z 13.04.2015, źródło: http://wyborcza.pl/1,75475,17744558,Gunter_Grass_nie_zyje__Noblista_mial_87_lat.html?disableRedirects=true [stan z 14.02.2016].

³³ *Nie żyje Günter Grass. Autor „Blaszanego bębena”*, „Polityka” z 13.04.2015, źródło: <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/1615613,1,nie-zyje-gnter-grass-autor-blaszanego-bebenka.read> [stan z 14.02.2016].

³⁴ J. Bończa-Szabłowski, *Kolega z Gdańska. Paweł Huelle wspomina Günтера Grassa*, „Rzeczpospolita” z 13.04.2015, źródło: <http://www.rp.pl/artykul/1193209-Kolega-z-Gdanska--Pawel-Huelle-wspomina-Guntera-Grassa.html#ap-1> [stan z 14.02.2016].

³⁵ *Pisarze o Grassie: Otwierał nam oczy na pogmatwaną historię*, „Gazeta Wyborcza” z 13.04.2015, źródło: http://trojmiasto.wyborcza.pl/trojmiasto/1,35636,17745530,Pisarze_o_Grassie__Otwieral_nam_oczy_na_pogmatwana.html#TRrelSST [stan z 14.02.2016].

wieść przepętnoną duchem wolnościowym. To było spojrzenie wolnego człowieka na Gdańsk, inne niż to, którego nas uczono. Grass odbudował dla nas opowieść o Wolnym Mieście. Ten mit, który w świadomości gdańszczan wciąż istnieje, zawdzięczamy w dużym stopniu właśnie jemu. Twórczość Grassa była oknem na rzeczywistość, której nie można było dotykać. On je dla nas odsłonił. Słynna postać Oskara Matzeratha z jego powieści stała się dla wielu gdańszczan przewodnikiem po niespenetrowanych obszarach historii miasta³⁶.

Na łamach „Gazety Wyborczej” przywołano także słowa pisarza i historyka Mieczysława Abramowicza, dla którego niestrudzony dobosz był kimś, „kto otwierał zupełnie nowe przestrzenie”, dzięki któremu gdańscy intelektualiści, ale i przeciętni odbiorcy, odkryć mogli „inny Gdańsk, wielokulturowy, mówiący językiem niemieckim”. To Grass – jak wyznaje Abramowicz – „otworzył nam oczy na naszą wspólną, pogmatwaną historię”³⁷.

Autorzy prasowych wspomnień o pisarzu z Lubeki od początku akcentowali związek Grassa z Polską, jego honorowe obywatelstwo przyznane mu przez radnych miasta Gdańska w 1993 roku, wielokrotne powroty do rodzinnych stron, a także zaangażowanie w kwestie pojednania polsko-niemieckiego, w tym współpracę i wpływ na decyzje kanclerza Willy’ego Brandta. Jedynie na marginesie wspomniano w pierwszych felietonach poświęconych zmarłemu pisarzowi o jego ukrywanej latami służbie w hitlerowskiej formacji zbrojnej Waffen-SS i związanych z tym faktem kontrowersjach. Jedynie redakcja „Wprost” zamieściła informację, że odebrania Grassowi honorowego obywatelstwa miasta domagał się początkowo sam Lech Wałęsa³⁸.

Podobnie jak w prasie niemieckiej, dużo miejsca poświęcono w polskich gazetach politycznej aktywności mistrza, jego działalności w lewicowych kołach intelektualnych, nieustannemu wypowiedaniu się na tematy związane z wydarzeniami w kraju i za granicą, w tym krytyce polityki Unii Europejskiej wobec Grecji oraz polityki Izraela wobec Palestyńczyków, czego efektem był wydany Grassowi przez izraelskie MSW zakaz wjazdu na terytorium kraju. Podobnie jak w prasie niemieckiej, także w Polsce twórczość literacka pozostała w cieniu biografii i politycznych sympatii kontrowersyjnego autora. Wyjątkiem jest zamieszczone na łamach „Gazety Wyborczej”, zawierające krótkie streszczenia, zestawienie kilku najważniejszych dzieł Grassa, autorstwa Małgorzaty I. Niemczyńskiej³⁹. Ten sam periodyk zdecy-

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

³⁸ *Guenter Grass nie żyje*, „Wprost” z 13.04.2015, <http://www.wprost.pl/ar/502265/Guenter-Grass-nie-zyje/>; *Günter Grass nie żyje*, „Rzeczpospolita” z 13.04.2015, źródło: <http://www.rp.pl/arttykul/1193167-Guenter-Grass-nie-zyje.html> [stan z 14.02.2016].

³⁹ M.I. Niemczyńska, *Najważniejsze książki Güntera Grassa*, „Gazeta Wyborcza” z 13.04.2015, źródło: http://wyborcza.pl/1,76842,17745455,Najwazniejsze_ksiazki_Guntera_Grassa.html [stan z 14.02.2016].

dował się z okazji śmierci niemieckiego pisarza na przedruk noblowskiego wykładu Grassa z 1999 roku, wywiadu przeprowadzonego przez Annę Rubinowicz w 2002 roku oraz felietonu Piotra Burasa *Polityczna droga Güntera Grassa: Podskoki ślimaka*, z 1999 roku.

Szkicując sylwetkę zmarłego pisarza, zarówno niemieckie, jak i polskie media odnoszą się do tych samych powszechnie znanych faktów biograficznych, podobnie chętnie sięgają po opinie przedstawicieli kultury i polityki oraz podobnie mało miejsca poświęcają we wspomnieniach o autorze jego niezapomnianym dziełom. Nie sposób jednak nie zauważyć swoistej odmienności w ocenie życiowych decyzji i wypowiedzianych publicznie sądów pisarza z Lubeki. Krajanie autora na niemalże każdym kroku przywołują najciemniejsze i kontrowersyjne fakty jego życiorysu, natomiast prasa polska przedstawia Grassa w znacznie bardziej korzystnym świetle i podkreśla chętnie zwłaszcza wkład noblisty w przywrócenie i zachowanie dobrosąsiedzkich stosunków między Polakami i Niemcami.

Zawsze czułem, że za dużo opowiadałem o człowieku. Świat jest pełen ludzi, ale też zwierząt, ptaków, ryb i owadów. Były tutaj przed nami i będą wtedy, kiedy na ziemi zabraknie ludzi – mówił Grass w wywiadzie dla „The Paris Review”. Jest między nami jedna zasadnicza różnica. Po dinozaurach zostały kości w muzeach, ale wyginęły w czysty sposób, nie pozostawiając po sobie trucizn. Kiedy wymrą ludzie, pozostanie po nich w powietrzu coś zatrutego⁴⁰.

Po Grassie pozostaną nie tyle przypominane przez prasę kontrowersje, ile przede wszystkim literackie arcydzieła, których analiza zajmować będzie jeszcze kilka kolejnych pokoleń czytelników i krytyków. Autor tak chętnie piszący o historii Niemiec i Europy, historii polityki i kultury, sam stał się jej nierozzerwalną i istotną częścią.

Bibliografia

- Bończa-Szabłowski J., *Kolega z Gdańska. Paweł Huelle wspomina Güntera Grassa*, „Rzeczpospolita” z 13.04.2015, źródło: <http://www.rp.pl/artukul/1193209-Kolega-z-Gdanska--Pawel-Huelle-wspomina-Guntera-Grassa.html#ap-1> [stan z 14.02.2016].
- Böttiger H., *Ein Funke der Moderne*, „Die Zeit” z 13.04.2015, źródło: <http://www.zeit.de/kultur/literatur/2015-04/guenter-grass-gruppe-47-blechtrommel/komplettansicht> [stan z 14.02.2016].
- „Das Schreiben ist eine schreckliche Tortur”, „Süddeutsche Zeitung.de” z 13.04.2015, źródło: <http://www.sueddeutsche.de/kultur/zitate-von->

⁴⁰ Cyt. za: *Nie żyje Günter Grass. Autor „Blaszanego bębenka”, „Rzeczpospolita”.*

- guenter-grass-das-schreiben-ist-eine-schreckliche-tortur1.2433174 [stan z 14.02.2016].
- Der Krieg war Grass ein Antrieb zu schreiben*, „Die Zeit” z 13.04.2015, źródło: <http://www.zeit.de/kultur/literatur/2015-04/guenter-grass-zeit-interview-motivation-schreiben> [stan z 14.02.2016].
- Eggebrecht H., *Sechs Romane für die Ewigkeit*, „Süddeutsche Zeitung.de” z 13.04.2015, źródło: <http://www.sueddeutsche.de/kultur/guenter-grass-wichtigste-werke-sechs-romane-fuer-die-ewigkeit-1.2433507> [stan z 14.02.2016].
- „*Ein einwilliger politischer Geist*”. *Reaktionen zum Tod von Günter Grass*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 13.04.2015, źródło: http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/autoren/tod-von-guenter-grass-reaktionen-aus-politik-und-medien-13535576.html?printPagedArticle=true#pageIndex_2 [stan z 14.02.2016].
- „*Ein Monument für Deutschland*”. *Reaktionen zum Tod von Günter Grass*, „Süddeutsche Zeitung.de” z 13.04.2015, źródło: <http://www.sueddeutsche.de/kultur/reaktionen-zum-tod-von-guenter-grass-trommle-fuer-ihn-kleiner-oskar-1.2432651> [stan z 14.02.2016].
- Ein wahrer Gigant, eine Inspiration, ein Freund*, „Die Zeit” z 13.04.2015, źródło: <http://www.zeit.de/kultur/literatur/2015-04/guenter-grass-gestorben-reaktionen-israel> [stan z 14.02.2016].
- Guenter Grass nie żyje*, „Wprost” z 13.04.2015, źródło: <http://www.wprost.pl/ar/502265/Guenter-Grass-nie-zyje/> [stan z 14.02.2016].
- Günter Grass' letztes Buch. Was der Dichter noch zu sagen hatte*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 13.04.2015, źródło: <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/steidl-verlag-veroeffentlicht-das-letzte-buch-von-guenter-grass-von-endlichkeit-13536351.html> [stan z 14.02.2016].
- Günter Grass nie żyje*, „Rzeczpospolita” z 13.04.2015, źródło: <http://www.rp.pl/artykul/1193167-Gunter-Grass-nie-zyje.html> [stan z 14.02.2016].
- Günter Grass nie żyje. Miał 87 lat*, „Gazeta Wyborcza” z 13.04.2015, źródło: http://wyborcza.pl/1,75475,17744558,Gunter_Grass_nie_zyje_Noblista_mial_87_lat.html?disableRedirects=true [stan z 14.02.2016].
- Hammelehle S., *Zum Tode von Günter Grass: Abschied von einer Jahrhundertfigur*, „Der Spiegel” z 13.04.2015, źródło: <http://www.spiegel.de/kultur/literatur/guenter-grass-nachruf-abschied-von-einer-jahrhundertfigur-a-1028295.html> [stan z 14.02.2016].
- Hieber J., *Der große Grass*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 13.04.2015, źródło: <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/autoren/ein-nachruf-der-grosse-grass-13535516.html> [stan z 14.02.2016].

- Kijowska M., *Gelebte Grassomania. Polen nimmt Abschied*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” 14.04.2015.
- Krzemiński A., *Mit Grass lernte ich Deutsch. Warum er in Polen unvergessen bleiben wird*, „Die Zeit” 2015, nr 16.
- Kurz vor dem Tod sprach Grass vom dritten großen Krieg*, „Die Welt” z 14.04.2015, źródło: <http://www.welt.de/kultur/article139520371/Kurz-vor-dem-Tod-sprach-Grass-vom-dritten-grossen-Krieg.html> [stan z 14.02.2016].
- Literaturnobelpreisträger: Günter Grass ist tot*, „Der Spiegel” z 13.04.2015, źródło: <http://www.spiegel.de/kultur/literatur/guenter-grass-ist-tot-a-1028275.html> [stan z 14.02.2016].
- Literaturpreisträger Günter Grass im Alter von 87 Jahren gestorben*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 13.04.2015, źródło: <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/autoren/literaturnobelpreistraeger-guenter-grass-im-alter-von-87-jahren-gestorben-13535353.html> [stan z 14.02.2016].
- Literaturpreisträger Günter Grass ist tot*, „Die Zeit” z 13.04.2015, źródło: <http://www.zeit.de/kultur/literatur/2015-04/literaturnobelpreistraeger-guenter-grass-gestorben>, [stan z 14.02.2016].
- Lohr S., *Der Literat Günter Grass: Besser erzählen und glaubhafter lügen*, „Der Spiegel” z 13.04.2015, źródło: <http://www.spiegel.de/kultur/literatur/guenter-grass-als-literat-romane-erzaehlungen-gedichte-a-1028357.html> [stan z 14.02.2016].
- Michnik A., *Adam Michnik wspomina zmarłego noblistę: Grass, przyjaciel Polski*, „Gazeta Wyborcza” z 13.04.2015, źródło: http://wyborcza.pl/1,75475,17748515,Adam_Michnik_wspomina_zmarlego_nobliste_Grass_przyjaciel.html [stan z 14.02.2016].
- Nie żyje Günter Grass. Autor „Blaszanego bębenka”*, „Polityka” z 13.04.2015, źródło: <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/1615613,1,nie-zyje-gnter-grass-autor-blaszanego-bebenka.read> [stan z 14.02.2016].
- Niemczyńska M.I., *Najważniejsze książki Günтера Grassa*, „Gazeta Wyborcza” z 13.04.2015, źródło: http://wyborcza.pl/1,76842,17745455,Najwazniejsze_ksiazki_Guntera_Grassa.html [stan z 14.02.2016].
- Nobelpreisträger Günter Grass ist tot*, „Die Welt” z 13.04.2015, źródło: <http://www.welt.de/kultur/article139460730/Guenter-Grass-ist-tot.html> [stan z 14.02.2016].
- Odszedł Günter Grass, przyjaciel Polski*, „Rzeczpospolita” z 14.04.2015, źródło: <http://archiwum.rp.pl/artukul/1273621-Odszedl-G%C3%BCnter-Grass-przyjaciel-Polski.html> [stan z 14.02.2016].
- Pisarze o Grassie: Otwierał nam oczy na pogmatwaną historię*, „Gazeta Wyborcza” z 13.04.2015, źródło: <http://trojmiasto.wyborcza.pl/>

- trojmiasto/1,35636,17745530,Pisarze_o_Grassie_Otwieral_nam_oczy_na_pogmatwana.html#TRrelSST [stan z 14.02.2016].
- Posthum veröffentlichtes Interview: Grass warnte kurz vor seinem Tod vor Drittem Weltkrieg*, „Der Spiegel” z 13.04.2015, źródło: <http://www.spiegel.de/kultur/literatur/guenter-grass-warnte-kurz-vor-tod-vor-drittem-weltkrieg-a-1028519.html> [stan z 14.02.2016].
- Radisch I., *Man muss ins Herz treffen! Es war wie das Wunder von Bern*, „Die Zeit” 2015, nr 16.
- Rudenauer U., *Ein Beschwörer und Mahner*, „Die Zeit” z 13.04.2015, źródło: <http://www.zeit.de/kultur/literatur/2015-04/guenter-grass-nachruf> [stan z 14.02.2016].
- Schmidt T., *Der literarische Leitwolf einer ganzen Generation*, „Die Welt” z 13.04.2015, źródło: <http://www.welt.de/politik/deutschland/article139498702/Der-literarische-Leitwolf-einer-ganzen-Generation.html> [stan z 14.02.2016].
- Schuster J., *Günter Grass nervte, aber Querköpfe wie er fehlen*, „Die Welt” z 13.04.2015, źródło: <http://www.welt.de/debatte/kommentare/article139614028/Guenter-Grass-nervte-aber-Querkoepe-wie-er-fehlen.html> [stan z 14.02.2016].
- „*Sein Vermächtnis wird neben Goethe stehen*”, „Die Welt” z 13.04.2015, źródło: http://www.welt.de/kultur/literarische_welt/article139478092/Sein-Vermaechtnis-wird-neben-Goethe-stehen.html [stan z 14.02.2016].
- Stimmen zum Tod von Günter Grass. „Er wird neben Goethe stehen*”, „Der Spiegel” z 13.04.2015, źródło: <http://www.spiegel.de/kultur/literatur/guenter-grass-reaktionen-gauck-gabriel-jelinek-rushdie-a-1028331.html> [stan z 14.02.2016].
- Und immer mit Tobak*, „Die Zeit” z 13.04.2015, źródło: <http://www.zeit.de/kultur/literatur/2015-04/guenter-grass-nachruf-fs> [stan z 14.02.2016].

The silence of a drummer – Günter Grass and his literary output as posthumously evaluated in the Polish and German press

Summary

The article analyses reactions of both Polish and German media observable after the death of Günter Grass – one of the most accomplished German writers, the Nobel Prize laureate connected with the city of Gdańsk. The death of the controversial writer became another occasion for interpretation and evaluation of his numerous works, but also for a return to his turbulent biography and the discussion over his unspoken of and kept secret service in the SS. An analysis of the earliest pieces of information about the author's death included in

German and Polish electronic sources indicates that there is a significant difference between the evaluation of the deceased writer in his homeland and in Poland. All of articles analysed refer to the basic facts from Grass' biography, call him one of the greatest contemporary authors and a great German, while *The Tin Drum* is perceived as the novel of the century. In both countries his social involvement, his political activity within SPD, and his support for Polish-German reconciliation are appreciated. However, the German press stresses more frequently the controversies surrounding Grass, the critical discussions after the publication of *Too Far Afield*, doubts surrounding Grass' reception of the Nobel Prize in Literature, or the global outrage after Grass' confession of having served in Waffen-SS. "Die Zeit" and "Der Spiegel" remind the readers of the negative commentaries after the 2012 publication of the poem "What must be said". Politicians and artists expressing their opinion recall Grass as an extraordinary figure, a merciless moraliser, a critic and provoker, and at the same time an unrivalled model for numerous writers, their authority and inspiration. Although many articles stress linguistic mastery and the rhythmic quality of Grass' prose, as well as the significance and the message of his most famous works, it is the writer's political activity that overshadows the literary one from the perspective of his countrymen. In comparison, the evaluation of the life and work of the writer presented immediately after his death in the Polish press appears to be much different. People quoted concentrate on Grass' connections with Gdańsk, on his ongoing efforts to improve the Polish-German relations, which could be seen both during his visits to Poland and in his prose. Although the controversial subjects, such as the long-kept-in-silence cooperation with Waffen-SS or violation of national myths, are signalled, but they are overshadowed by Grass' literary achievements and activity, at least in the view of the authors of the articles analysed and the writers quoted by them. In the Polish press – unlike in the German one – the deceased Nobel Prize laureate from Lubeck remains, first of all, an accomplished writer, not a controversial politician.

Keywords: Grass, death, reactions of media, german literature.

Das Schweigen des Trommlers oder Günter Grass und sein Schaffen in den posthumen Reaktionen der polnischen und deutschen Presse

Zusammenfassung

Der folgende Beitrag setzt sich zum Ziel, die Reaktionen der polnischen und deutschen Presse auf den Tod von Günter Grass zu analysieren, der als einer der berühmtesten deutschsprachigen Schriftsteller angesehen und für sein Schaffen mit dem Literaturnobelpreis ausgezeichnet wurde. Der Tod des kontroversen Autors, der seit seiner Geburt mit Danzig verbunden war, stellte den Anlass dazu dar, seine zahlreichen Werke erneut zu interpretieren, sowie seine turbulente Biografie und verschwiegene SS-Episode nochmals zur Sprache zu bringen. Die Analyse der ersten Informationen zum Tod des Schriftstellers, die in den Internet-Ausgaben der führenden Zeitungen und Zeitschriften veröffentlicht wurden, erlaubt die Schlussfolgerung, dass man das Leben und das Schaffen des verstorbenen Nobelpreisträgers doch unterschiedlich in Deutschland und Polen einschätzt. In beiden Ländern werden die wichtigsten biografischen Fakten dargestellt, Grass als einer der wichtigsten gegenwärtigen Autoren und Bürger Deutschlands angesehen und *Die Blechtrommel* als ein Jahrhundertwerk bezeichnet. Sowohl in Deutschland als auch in Polen schätzt man das

soziale Engagement des Autors, seine Tätigkeit für die SPD und seine Bemühungen um die deutsch-polnische Versöhnung. In der deutschen Presse werden aber viel öfter die Kontroversen um Grass unterstrichen. Es wird also an kritische Stimmen nach der Herausgabe des Romans *Ein weites Feld*, an die Zweifel nach der Zuerkennung des Literaturnobelpreises und die weltweite Empörung wegen des verschwiegenen Dienstes in der Waffen-SS erinnert. In den Aussagen der Vertreter der Politik und Kultur, die in der Presse zitiert werden, bleibt Grass ein rücksichtsloser Moralapostel, Kritiker und Provocateur, der aber für viele als Vorbild und Inspiration galt. Obwohl man in vielen Pressereaktionen die sprachliche Virtuosität und den unvergleichbaren Rhythmus seiner Prosa, sowie die Bedeutung seiner wichtigsten Romane hervorhebt, so scheint sein literarisches Schaffen für seine Landsleute im Schatten seiner politischen Tätigkeit zu stehen. Ganz anders fällt das Bild des Schriftstellers und seiner Werke in den polnischen posthumen Pressereaktionen aus. Man konzentriert sich in den zitierten Aussagen auf seine Verbundenheit mit Gdańsk, seine unaufhörlichen Bestrebungen, die deutsch-polnischen Beziehungen zu verbessern, auf seine deutsch-kaschubische Herkunft, sowie seine offensichtliche Bindung an Polen, die sich während seiner Besuche und beim Lesen seiner Texte registrieren ließ. Kontroverse Themen, wie z.B. die verschwiegene Mitarbeit oder die Verletzung der nationalen Mythen, werden zwar kurz angesprochen, aber für die Artikelautoren und zitierten Politiker oder Schriftsteller scheinen seine Literatur und sein Engagement eindeutig im Vordergrund zu stehen. In der polnischen Presse (im Gegensatz zu der deutschen) bleibt Günter Grass in erster Linie ein Schriftsteller und nicht nur ein umstrittener Politiker.

Schlüsselwörter: Grass, Tod, Pressekommentare, deutsche Literatur.